

İran ve Hint Kültürünün Kadim Birlikteliği

Hasan Hüseyin MAK¹

Orta Doğu veyahut Ön Asya olarak ifade edilen coğrafi bölge, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren farklı kavimlerin ve dinlerin merkezi olmuş ve dünya tarihi açısından her daim önemini korumuştur. İran da günümüzde birçok siyasi, dînî ve sosyal kargaşanın merkezi olan Orta Doğu coğrafyasının ana unsurlarındandır. Jeopolitik açıdan İran; Asya, Avrupa, Arap Yarımadası ve hatta Afrika arasında adeta bir köprü vazifesi görmektedir. Asırlar boyunca bu köprü aracılığıyla kavimler, dinler, kültürler ve diller dört bir yana yayılmış ve İran'ı bu çok yönlü hareketin merkezi haline getirmiştir. Dolayısıyla İran'ın, özellikle dînî ve kültürel açıdan bir hayli zengin bu ortamdan etkilenmesi işten bile değildir. Fakat her ne kadar İran toplumunun mezkur bölgede tesiri büyük ve geçmişi uzun olsa da, köken itibariyle İran ırkının ana yurdu Orta Doğu değildir. Tarihini tam olarak belirleyemediğimiz bir dönemde, Arya veya Aryan olarak isimlendirilen, Hint ve İran kavimlerini ihtiva eden ırkın çeşitli kolları Maveraünnehir'in kuzeyinde ve Hazar Denizi'nin çevresinde birlikte yaşamaktaydılar (Yıldırım, 2010, s. 10). Bilhassa filoloji sahasında ve dînî metinler üzerinde yapılan incelemeler bu iki kavmin atalarının bir olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Fakat ilerleyen süreçte, dînî olarak farklı inanışlar benimsedikleri dolayısıyla mı yoksa farklı coğrafyalara göç edip din, dil ve kültür olarak değişmeleri hasebiyle mi birbirlerinden uzaklaştıkları konusunda hâlen çeşitli görüşler vardır. Ancak bu ihtilafın ötesinde, akademi camiası iki kavmin göçlerden önce ortak bir dil ve dine sahip oldukları konusunda hemfikirdir.

Tarihî başlangıcı henüz belli olmayan eski çağlarda Aryan ırkının bir kolu, muhtemelen Orta Asya'dan, bugün Çin-Uygur Özerk Bölgesi olarak isimlendirilen coğrafi sahanın ihtiva ettiği Pamir Platosu ve çevresinden, önce Özbekistan taraflarına, daha sonra ise kademe kademe Horasan ve İran topraklarına kadar inerek çeşitli bölgelere yerleşmiştir. Aryaların İran coğrafyasına olan göçleri, aralıklarla ve irili ufaklı gruplar ile yaklaşık bin sene sürmüş ve takriben M.Ö. I. yüzyıl dolaylarında da daimi yerleşimler teşekkül etmiştir. Orta Asya'nın bozkırlarından çıkıp gelen bu ırkın bir kısmı yeşillikler ile bezeli, toprağı verimli, ürünleri çeşitli ve geniş sulak arazilere sahip Hint coğrafyasına yerleşirken, bir kısmı da diğerine nispeten kuru ve çetin

¹ İbn Haldun Üniversitesi, hasanhuseyinmak@gmail.com

doğa şartlarına haiz İran topraklarına göçmüştür (Şeriati, 2010, s. 378). Bu göçlerin neticesinde o topraklar “Aryalar’ın (Aryanların) ülkesi” anlamına gelen “İran” kelimesi ile anılmaya başlanmıştır. Keza eski Yunan coğrafyacılarının eserlerinde İran bölgesine “Aryanâ” denildiğine rastlanmaktadır. Bu uzun süreli göç dalgası sonucu İran topraklarında yerleşik hayat kuran ilk Arya kavimleri, İran’ın kültürel ve dini altyapısının oluşmasında ana etken olan Medler ve Persler’dir (Yıldırım, 2010, s. 6-7). Bu iki imparatorluk, İran’ın sosyal şeması ve kültürel dokusu açısından bizlere birçok veri sunmaktadır.

Ortak dil noktasındaki iddialara delil sunmak üzere ilk adım, Hint-Avrupa dil ailesi içerisinde bulunan, milattan önce yaklaşık 1500 yılına kadar Hintçe ile beraber yekpâre bir dil olan ve daha sonradan müstakil bir dil haline gelen Farsça’nın farklı evreleri üzerinden inceleme ve mukayese yapmaktır (Yılmaz, 2010, s. 20). İran topraklarındaki ilk daimi yerleşkeleri îmar eden ve de sistemli birer medeniyet kuran iki imparatorluktan birisi olan Persler’in kullandığı Eski Farsça ve çağdaş Farsça arasında iki ayrı dil bulunur. Bunların ilki Avesta dili olarak bilinen, Zerdüştlerin kutsal kitabı Avesta’nın yazıldığı dildir. Diğeri ise bugün Hindistan’ın bazı bölgelerinde hâlen konuşulmaya devam edilen Sanskritçe’dir. Bu üç dilin gramer ve kelime açısından birbirlerine olan benzerliğinden yola çıkılarak İran ve Hint medeniyetleri aynı köke bağlanmaktadır (Tokmak, 2010, s. 416).

Yapılan filolojik incelemeler sadece dil benzerliğini değil aynı zamanda metinlerdeki dînî ve kültürel ortak geçmişi de gözler önüne sermektedir. Nitekim Hint ve İran kültürünün ortak dil özelliklerinin yanı sıra inanç konusunda da pek çok benzerlikleri bulunmaktadır. İran’daki Avesta ve Hindistan’daki Veda metinleri karşılaştırıldığında geçmişteki birliktelik açığa çıkmaktadır (Özman, 2014, s. 1009). Esasen bu ortak özelliklerin ekseriyeti İran merkezlidir. Dînî olarak Hint coğrafyasının İran bölgesini etkilemesinin aksine Hint dînî kültürünün büyük bir kısmı İran’ın dînî birikimden mülhemdir. Eski İran öylesine kendi halindedir ki, neredeyse İslamiyet’in gelişine kadar hiçbir ithal dini benimsememiştir. Roma, Mısır, Çin ve Yunan gibi dönemlerinin büyük ve görkemli medeniyetleri toprakları dışındaki dînî oluşumların tesiri altında kalırken İran’da böyle bir durum pek söz konusu değildir. Tam aksine İran kendi coğrafyasında ortaya çıkan dinler ile mezkur medeniyetleri etkisi altına almıştır (Karatay, 2003, s. 19). Meşhur dinler tarihçisi Mircea Eliade İran’ın, Batı coğrafyasının dini yapısına da tesir ettiğini ve birçok inançsal düşüncenin İran’da zuhur ederek yeniden değer kazanıp sistemleştiğini belirtir. Dolayısıyla İran ve Hint coğrafyalarına göç eden Aryalar, o topraklarda kültürel, sosyal ve siyasi düzenler oluşturmalarının yanında mâlum topraklara büyük dinler de bahşetmişlerdir. Hindistan’daki Veda ve Buda; İran’daki Mitra, Zerdüşt, Mani, Mazdek gibi dinler Aryalar’ın ürünleridir (Yıldırım, 2010, s. 9).

Bu inanç sistemleri içerisinde Hint-İran ilişkisini en açık biçimde ortaya koyan Zerdüşt ve Mani dinleridir. Ortaya çıktığı tarihi henüz net olarak belirleyemediğimiz Zerdüşt, hem dinin merkezini oluşturan İran coğrafyasında dualist doktrinin kurucusu olmuş hem de Güney ve Doğu Asya taraflarında bu doktrinin yayılmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim İran dışındaki coğrafyalarda bu dualist yapıdan mülhem birçok inanç

sistemi oluşmuştur. 17. yüzyılın ilk dönemlerinde Avrupa'ya ulaşan, Zerdüştler'in kutsal kitabı sayılan Avesta'nın el yazma nüshaları üzerinde yapılan araştırmalar da bu dîni kitabın, dolayısıyla Zerdüşt'ün tarihte ilk defa dinsel düalizm yapısı kurduğuna bir delildir (Fidan, 2018, s. 447-448).

Zerdüşt dışında kendisini peygamber olarak ilan eden Mani ise 216 yılında Güney Mezopotamya'da Hristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. On iki ve yirmi dört yaşlarında olmak üzere kendisine iki defa vahiy geldiğini ve artık tebliğ etmesi gerektiğini öne sürerek dinini yaymaya başlamıştır (Gündüz, 2003, s. 575). İlk olarak Hindistan'a gitmiş fakat Sâsâni hükümdârı I. Şapûr'un tahta çıkmasıyla İran topraklarına geri dönmüştür. Hatta ilk dîni hutbesini I. Şapûr'un tahta çıktığı gün yaptığı İbn Nedim tarafından rivayet edilmektedir. Dinini yaymak üzere hükümdârın iznini de alan Mani, kendisine ithafen bir eser kaleme almış ve tebliğ faaliyetlerine devam etmiştir. Hükümdara ithafen yazdığı bu eserde her çağda bir peygamber geleceğini ve bir zamanlar Buda'nın Hindistan'da, Zerdüşt'ün İran'da, İsa *aleyhisselam*'ın Batı'da (Filistin) yaptığının kendi tebliği ile bağlantılı olduğunu ve son peygamberin de bizzat kendisi olduğunu iddia etmektedir. Bu tebliğ faaliyetleri öylesine hızlı ilerlemiştir ki, 12. asra kadar Fransa'dan Çin'e, İran'dan Kuzey Afrika'ya kadar kendisine taraftar bulmuştur. Fakat bu din, zaman içerisinde, ilk olarak Roma'nın Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ve ilerleyen asırlarda İslam'ın yükselişi ile etkisini yitirmiş ve taraftarlarını kaybetmiştir. Mani'nin kendisi de döneminde şiddetli muhalifler ile karşı karşıya gelmiş ve neticede I. Şapûr'un oğlu I. Hürmüz zamanında derisi yüzölüp içi samanla doldurulmak suretiyle İran'ın Huzistan Eyaleti içerisinde bulunan Cündişapur şehrinin kapısına asılmıştır. Nitekim ilerleyen dönemlerde bu kapı "Bâb-ı Mani" olarak isimlendirilmiştir (Yıldırım, 2010, s. 6-7).

Her ne kadar Mani'nin kendisi öldürülse de fikirleri ve dini bir müddet daha, yoğun bir şekilde devam etmiştir. Zamanla bu yoğunluk azalsa dahi sebep olduğu tesir, başta Asya ve Hint coğrafyasında olmak üzere, varlığını sürdürmüştür. Mani'nin ölümünden sonra taraftarları da İran topraklarını terk edip atalarının yurdu olan Asya'ya doğru göçmüş ve çeşitli bölgelere yerleşmişlerdir. Keza, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in İslâm'a davetini kabul etmeyen, dahası elçinin getirdiği mektubu yırtarak Hz. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bedduasını alan Sâsâni hükümdârı Kısra Perviz'in Zerdüşt ve mütedeyyin halkı da Hindistan'ın Bombay şehrine göçmüşlerdir (Avcı, 2002, s. 71). Günümüzde halen 500 bin civarında Zerdüşt-Mecusi Bombay'da ikamet etmektedir. Bir bakıma İran'dan Hindistan'a gerçekleşen bu göçler dahi kültürel ve dîni yakınlığın birer nişânesi sayılabilir.

Kültürel, filolojik ve dîni kıyaslardan anlaşıldığı üzere Arya kabileleri göç ettikleri coğrafyalara kendi kültürlerini taşımak ile birlikte zaman ve mesafe engeline rağmen aralarındaki etkileşimi kısmen devam ettirmişlerdir. Buna örnek olarak, bir kült haline gelen "ateş" kavramına da değinilebilir (Özmen, 2014, s. 1010). Birçok kavmin inanç sisteminde, zaman zaman ilahi bir simge haline de gelen ateş unsuru göze çarpmaktadır. Bu kültürün en bâriz olduğu kavimler kanaatimce Hindistan ve İran coğrafyalarında meskun Arya ırkının kollarıdır. Özellikle Hint kültüründe ilahî bir güç olarak karşımıza çıkan Agni ve İran'da teşekkül eden

Zedüştlük bu noktada mühimdir. İran'ın ateş ilahı tasavvuru ile Hindistan'ın Agni'si birbirine çok benzer özellikler taşır (Tanyu, 1991, s. 52). Bugün her iki ülkede de, eskiye nazaran az olsa da, tapınaklar içerisinde mütemâdiyen yanan ateşler bulunmakta ve bunlara büyük saygı gösterilmektedir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğumu esnasında, resmî dini Zerdüştlük olan Sâsâni İmparatorluğu'nun tapınağında asırlardır yanan ve hiç sönmediği iddia edilen ateşin söndüğü de başta İbn Kesir olmak üzere farklı kaynaklarca zikredilmektedir. Sadece ateş kültü noktasında karşılaştırma ile yetindiğim bu benzerlikler tanrı isimleri, onlara atfedilen değerler ve fonksiyonları kıyas edildiğinde de bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bir zamanlar Arya olarak isimlendirilen ırkın içerisinde yekpâre bir biçimde yaşayan Hint ve İran kavimleri, tam vakitlerini henüz belirleyemediğimiz çeşitli dönemlerde, buldukları bölgeden güneye doğru göç etmişlerdir. Her ne kadar zaman içerisinde coğrâfî, dînî ve kültürel olarak birbirlerinden ayrılırsalar da, özellikle dil ve din noktasında yapılan karşılaştırmalarda ortak bir geçmişe sahip olduklarına dair izleri hâlen muhafaza ettikleri gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, mezkur karşılaştırmaların detaylarına inilmemiş, eldeki verilere/kaynaklara değinilerek kısa yoldan sonuca ulaşmak amacıyla bir taslak çizilmiştir.

KAYNAKLAR

- A. NACİ TOKMAK, "İRAN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#8-edebiyat> (19.06.2022).
- CASİM AVCI, "KİSRÂ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kisra> (14.09.2022).
- ESKO NASKALİ, "İRAN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#2-baslangictan-musulmanlar-tarafindan-fethine-kadar> (19.06.2022).
- TAHSİN YAZICI, MÜRSEL ÖZTÜRK, "İRAN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#7-dil-ve-lehceler> (19.06.2022).
- Yıldırım, N. (2010). ESKİ İRANDA DİNLER VE DİNSEL İNANIŞLAR-I . Doğu Araştırmaları,(5), 5-32 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doguedebiyati/issue/53692/717813>
- Yıldırım, N. (2010). ESKİ İRANDA DİNLER VE DİNSEL İNANIŞLAR-II . Doğu Araştırmaları , (6) , 5-26 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doguedebiyati/issue/53696/717920>
- HİKMET TANYU, "ATEŞ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ates> (20.06.2022).
- ŞİNASİ GÜNDÜZ, "MECÛSİLİK", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecusilik> (20.06.2022).
- ŞİNASİ GÜNDÜZ, "MANİHEİZM", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/maniheizm> (20.06.2022).
- Fidan, A. G. (2018). AVESTA, ANTİK PERS KİTABELERİ, ORTA FARŞÇA EDEBİYATI . Tarih Araştırmaları Dergisi , 37 (63) , 433-460 . DOI: 10.1501/Tarar_00000000688
- Yıldırım, N. (2010). İRAN DİLLERİ - I . Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 6 (2) , 25-38 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2816/37896>
- Özman, R. (2014). Indian-Iranian Cultural Relations in the Ancient Times . Gaziantep University Journal of Social Sciences , 13 (4) , 1007-1016 . DOI: 10.21547/jss.257189
- NURULLAH KESAI, "İRAN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#10-egitim-ve-ogretim> (19.06.2022).
- Karatay, O. (2003). İran İle Turan. Ankara: KaraM Yayınları

